

LIETUVOS VALDOVŲ INSIGNIJOS XIII AMŽIAUS PABAIGOS–XV AMŽIAUS VIDURIO MAJESTOTINIUIOSE ANTSPAUDUOSE: IKONOGRAFINIAI POLITINĖS PROGRAMOS YPATUMAI

Loreta Skurvydaitė

Asistentė

Vilniaus universiteto Istorijos fakulteto
Istorijos teorijos ir kultūros istorijos katedra
Tel. 268 72 88

Lietuvos valdovo statuso raida ir politinis kontekstas tiesiogiai veikė Lietuvos valdovo antspaudo vaizdulių ir paties antspaudo, kaip insignijos, susiformavimą. Valstybės valdovo valdžios simbolika ir ideologija buvo išreiškiama monarchų insignijomis¹. Valdovo insignijos vaidino esminį simbolinį ir sakralinį vaidmenį monarchų karūnavimo ir intronizavimo ceremonijoje². Remdamiesi sfragistine medžiaga mėginsime rekonstruoti Lietuvos valdovų politinę bei ikonografinę programą ir išryškinti XIII a. pabaigos ir XV a. pradžios Lietuvos valdovų majestotiniuose antspauduose vaizduojamų insignijų ypatumus.

¹ Plačiau apie monarchijos insignijas rašė – *Schramm P. E. Herrschaftszeichen und Staatssymbolik. Stuttgart, 1956; Schramm P. E. Kaiser, Könige und Päpste. Stuttgart, 1968–1971, t. 1–3; Lord Twinning. A History of the Crown Jewels of Europe. London, 1960; Lord Twinning. European Regalia. London, 1967.*

² Insignijos buvo naudojamos ne tik karūnavimo ceremonijoje. Karaliaus insignijos buvo gaminamos keliais komplektais: karūnacijos insignijos, homagialinės insignijos, laidotuvų insignijos, insignijos, dedamos į karstą, – *Maisel W. Archeologia prawna Polski (toliau – Maisel W. Archeologia prawna). Warszawa–Poznań, 1984, p. 218.*

Valdovų insignijų reprezentacija antspaudų vaizduose

Insignijos viduramžių epochoje įvairiose šalyse šiek tiek kito, vienos jų išnykdavo iš monarcho valdžios simbolinės išraiškos sistemos, pavyzdžiui, šv. Mauricijaus ietis nustojo būti Lenkijos karalių insignija, kitos neretai atsiradavo, tačiau visa tai nekeisdavo pačios monarcho valdžios išraiškos esmės³. Kai kurios insignijos buvo susijusios ir su valdovo rangu. Ietis, kaip karaliaus insignijos, nemini nė vienas Lenkijos karalių karūnavimo ceremonias⁴, ir, kai kurių tyrinėtojų nuomone, ietis Lenkijoje labiau sietina su kunigaikščio valdžia⁵.

Apie Lenkijos valdovų insignijas galime sužinoti iš kelių šaltinių, pavyzdžiui, išlikusių ka-

³ Gieysztor A. „Ornamenta Regia“ w Polsce XV wieku // *Sztuka i ideologia XV wieku. Warszawa, 1978 (toliau – Gieysztor A. „Ornamenta Regia“), p. 155–156.*

⁴ *Maisel W. Archeologia prawna, p. 227–228.*

⁵ *Labuda G. Studia nad początkami państwa polskiego. Poznań, 1946, p. 308; Balzer O. Skarbiec i archiwum koronny w dobie przedjagiellońskiej. Lwów, 1917, p. 43–45.*

rūnavimo ceremonijų aprašymų, vadinamųjų *Ordo ad coronandum regem Poloniae*⁶, iš karūnos išdo aprašymų, vaizduojamųjų šaltinių (miniatiūrų, raizinių, portretų etc.) ir, be abejo, iš valdovų antspaudų, ypač majestetinių, monetų⁷. Seniausios lenkų monarcho insignijos atėjo iš Boleslovo I Narsiojo laikų ir, pasak J. Adamuso bei kitų tyrinėtojų, tai buvo karūna, skeptras, šv. Mauricijaus ietis kopija, vinis iš šv. Kryžiaus, kuri iš pradžių buvo įkalta į ietį, ir Boleslovo I Narsiojo kalavijas⁸, lenkiškai vadinamas *Szczerbiec*⁹. Krikščioniškuose kraš-

tuose X a. karūnavimo ceremonijos metu dar buvo naudojamos tokios insignijos kaip apsiaustas, žiedas, skeptras etc.¹⁰ XIII a., XIV a. ir XV a. karūnavimo ceremonialuose minimos insignijos – kalavijas, karūna, žiedas, skeptras ir lazda (lotyniškai vadinama *virga* arba *baculus*)¹¹. Seniausios karaliaus insignijos, be abejonės, yra karūna ir ietis¹². Tiesa, ietis vėliau jau nevaicino tokio vaidmens¹³. Kalavijas taip pat yra viena seniausių insignijų. Nereikia pamiršti, kad įvairiose *Ordo* galima rasti vis kitokių insignijų, naudotų karūnavimo ceremonijos metu. Pavyzdžiui, XIV a. Lenkijos karalių *Ordo* kalba apie karaliui įteiktą apsiaustą ir žiedą, o XV a. apie žiedą jau neužsimena¹⁴. Žie-

⁶ Dalewski Z. Ceremoniał koronacyjny królów Polskich w XV i początkach XVI wieku // Kwartalnik Historyczny. 1995 (toliau – Dalewski Z. Ceremoniał koronacyjny). Rocznik 102, z. 3–4, p. 37–59; Kutrzeba S. Ordo coronandi regis Poloniae // Archiwum Komisji Historycznej (toliau – Kutrzeba S. Ordo coronandi). 1909–1913, t. 11, p. 161–174 (karaliaus karūnavimas) ir p. 212–216 (karalienės karūnavimas).

⁷ Haczevska B. Insignia koronacyjne na monetach polskich w okresie rozbicia dzielnicowego // Numus et Historia. Warszawa, 1985, p. 119–129; Piech Z. Mitra księżca w świetle przekazów ikonograficznych od czasów rozbicia dzielnicowego do końca epoki jagiellońskiej // Kwartalnik Historii Kultury Materialnej. Warszawa, 1987 (toliau – Piech Z. Mitra księżca). Rocznik 35, Nr. 1, p. 3–48.

⁸ Adamus J. Insignia władzy // Słowni starożytności słowiańskich. Wrocław–Warszawa–Kraków, 1964 (toliau – Adamus J. Insignia władzy), t. 2, p. 284. Ietis taip pat buvo įteikta Steponui I Vengrijos karaliui, taip pat Čekijos – Vachlovui. Le Goff J. Kultura średniowiecznej Europy. Warszawa, 1970, p. 272, 322.

⁹ Szczerba – lenkiškai reiškia „šukė“, *szczerbić* – „išmušti šukę“. Pasak legendos, Boleslovo I Narsiojo kalavijas buvo taip pavadintas po šio valdovo žygio į Kijevą, kai jis trenkė savo kalaviju į Kijevu Aukšinius vartus. Plačiau apie tai: Gumowski M. Pamiątki po Bolesławie Chrobrym. Szczerbie i Złota Brama. W 900 rocznicę koronacji Bolesława Chrobrego. Poznań, 1925, p. 76–81; Gumowski M. Szczerbiec polski miecz koronacyjny // Małopolskie Studia Historyczne. 1959, t. 2, Nr. 2–3, p. 5–18; Kopera F. Dzieje skarba koronnego czyli insigniów i klejnotów koronnych Polski. Kraków, 1904 (toliau – Kopera F. Dzieje skarba koronnego), p. 18–20, 28–32; Kuczyński S. K. O polskim mieczu koronacyjnym // Przegląd Historyczny. Warszawa, 1961 (toliau – Kuczyński S. K. O polskim mieczu koronacyjnym), t. 52, zeszyt 3, p. 562–577. Pats kalavijo pavadinimas *Szczerbec* atsiranda gana vėlai, apie XIII a. pabaigą ar XIV a. pradžią Didžiosios Lenkijos kronikoje – Monumenta Poloniae Historicae. Lwów, 1872, t. 2, p. 483.

¹⁰ Lileyko J. Regalia polskie. Warszawa, 1987, p. 9.

¹¹ Kutrzeba S. Źródła polskiego ceremoniału koronacyjnego // Przegląd Historyczny. Warszawa, 1911 (toliau – Kutrzeba S. Źródła polskiego ceremoniału koronacyjnego), t. 12, zeszyt 3, p. 292.

¹² Waitz G. Deutsche Verfassungsgeschichte, t. 3: die Verfassung des frankischen Reichs. Berlin, 1883 (antras leidimas), p. 252–253. Cituota pagal – Kutrzeba S. Źródła polskiego ceremoniału koronacyjnego, t. 12, zeszyt 3, p. 292.

¹³ Krikščioniškojoje ikonografijoje ietis – tai Kristaus kančios simbolis, šv. Ietis – Lexikon der Christlichen ikonographie. Rom–Freiburg–Basel–Wien, 1990 (toliau – Lexikon), t. 3, p. 14–15. Šv. Ieties istorija prasideda nuo XI a. Iš pradžių ji buvo relikvijorius, kuriame buvo saugoma vinis iš šv. Kryžiaus. Iš šiaurinės Italijos buvo perkelta į Burgundijos karalystę, o 926 m. atsidūrė Saksų kunigaikščių rankose. Otonų epochoje įgavo politinę reikšmę, o nuo XI a. tapo sakralinės imperatoriaus valdžios simboliu – Le Goff J. Kultura średniowiecznej Europy, p. 272. Pasaulietiniame kontekste ietis neretai tampa valdovo insignija. Ietis, šventa ietis – tai visų pirma imperatoriškos valdžios simbolis. Be to, ietis gali turėti ir vasalinės ieties reikšmę. Tokia ietis įteikiama sutiekiant leną – Maisel W. Archeologia prawna. p. 227; Wójciewowski T. Szkice historyczne XI wieku. Warszawa, 1970, p. 197. Ieties įteikimo faktas neretai tyrėjų yra interpretuojamas įvairiai. Pavyzdžiui, šv. Ieties įteikimą Boleslovui G. Labuda interpretuoja ne kaip karaliaus insignijos perdavimą, o kaip Lenkijos kunigaikščio atlidimimą nuo duoklės mokėjimo, taip suteikiant jam suvernumą ir nepriklausomybę. Įteikiant ietį buvo panaikinamos bet kokios abejonės teisine prasme, kurios galėtų kilti siekiant karūnos – Labuda G. Studia nad początkami państwa polskiego. Poznań, 1946, p. 308. Tačiau nickas neginčija, kad ieties perdavimas nebuvo vien simbolinis aktas.

¹⁴ Kutrzeba S. Ordo coronandi, p. 183.

das buvo rastas ir Vengrijos karaliaus Belos III kapavietėje¹⁵. Pšemislas II taip pat turėjo žiedą, naudotą karūnacijai¹⁶. Lenkijos karaliaus Vladislavo Jogailaičio *Ordo*, kalbėdama apie insignijų perdavimą karaliui, be apsiausto, kalavijo, „antpečių“, mini ir žiedą¹⁷. Vakarų Europoje žiedas kaip karaliaus insignija nebuvo plačiai paplitęs¹⁸.

Lietuvos kontekste žiedas yra minimas Švitrigailai tapus Lietuvos valdovu. Jį, pasak J. Dlugošo, Jogailos pasiuntinys įteikęs Švitrigailai, skirdamas pastarąjį didžiuoju Lietuvos kunigaikščiu¹⁹. Tačiau šis paminėjimas neįrodo, kad žiedas buvo viena iš didžiojo kunigaikščio insignijų. Žiedas galėjo būti karaliaus dovana ar tiesiog pripažinimo ženklas²⁰. Beje, Žygimantui Kęstutaičiui tapus didžiuoju kunigaikščiu, žiedas neminimas nei J. Dlugošo tekste, nei Jogailos nurodymuose pasiuntiniams²¹.

¹⁵ Tiksliau tai buvo tik simbolinės visų Belos III insignijų, tarp jų ir žiedo, kopija – *Székely G.* Węgierskie symbole państwowe w dobie średniowiecza, ich związki z Bizancjum oraz wartości ideowe // *Kwartalnik Historyczny*. 1989. Rocznik 95, Nr. 4, p. 33.

¹⁶ *Lilejko J.* Regalia polskie, p. 60.

¹⁷ *Dalewski Z.* Ceremoniał koronacyjny, p. 40.

¹⁸ *Kutrzeba S.* Źródła polskiego ceremoniału koronacyjnego, t. 12, zeszyt 3, p. 293. Karaliaus ir kunigaikščio žiedai dažnai buvo naudojami, šalia antspaudu, dokumentams tvirtinti. Tiesa, nėra visiškai aišku, ar šaltiniai kalba apie patį žiedą, ar apie kunigaikščio signeto antspaudą vaške – *Maisel W.* Archeologia prawna, p. 229

¹⁹ *Długosz J.* Opera omnia. Cracoviae, 1877, t. 13, p. 418.

²⁰ Kitą Jogailos dovana (auksinį diržą), kaip pripažinimo ženklą, mini Vytautas. Savo skunde kryžiuočiams jis sako, kad Jogaila davęs pažadą Jonui Algimantui (Vytauto žmonos sesers vyrui) niekada neatimti iš jo tėviškės ir kaip patvirtinimą davęs jam ranką ir auksinį diržą – *Scriptores rerum Prussicarum. Die Geschichtsquellen der Preussischen Vorzeit bis zum urtergange der ordensherrschaft.* Herausgegeben von Dr. Th. Hirsch, Dr. M. Töppen und Dr. E. Strehlke (toliau – SRP). Leipzig, 1863, t. 2, p. 714. Vėliau, tiesa, Jogaila savo pažadą sulaužė. Tiek karaliaus, tiek kunigaikščio žiedas turėjo dar ir kitą prasmę – tvirtino jų teisingą galią. Tačiau dar nėra galutinai išsiaiškinta, ar turima omenyje pats žiedas, ar jo signetinis antspaudas vaške – *Maisel W.* Archeologia prawna Polski. P. 229.

²¹ Akta unji Poski z Litwą 1358–1791. Wydali St. Kutrzeba i Wł. Semkowicz. Kraków, 1932 (toliau – AUPL), Nr. 54, p. 77.

Karaliaus insignijos, Lenkijos monarchų karūnavimo ceremonialai, insignijų kaita ir likimas yra labai nuodugnai tirtas lenkų istorikų veikaluose ir gali padėti mums aptariant Lietuvos valdovų insignijas. Juo labiau kad kunigaikščio insignijos, kunigaikščio valdžios suteikimo ceremonijos, kitaip nei karaliaus, nėra sulaukusios tokio tyrinėtojų dėmesio²². W. Maisel, aprašydamas karaliaus insignijas, teigė, jog pagrindinis jų bruožas buvo „konstituoti valdžią“, ir tai neabejotinai buvo susiję su insignijų įteikimo ir kartu valdžios priėmimo ceremonija. Anot jo, kunigaikščio insignijos kaip tik ir neturėjo šios „konstituojančios galios“²³. Tačiau Lietuvos kunigaikščio insignijų paminėjimai rašytiniuose šaltiniuose, ypatinga istorinė šalies situacija galėtų koreguoti šį teiginį. Negausius tyrinėjimus ir šaltiniuose esančius nereikšmingus insignijų paminėjimus taip pat galėtų papildyti Lietuvos valdovų antspaudų vaizduliuose esantys objektai.

²² Lietuvos kunigaikščių „pakėlimo“ į didžiųjų kunigaikščių rangą ceremoniją mini šaltiniai: *Strykowski M.* Kronika polska, litewska, żmudzka i wszystkiej Rusi. Wilno, 1846, t. 2, p. 2, 62; *Długosz J.* Opera omnia, t. 13, p. 418, etc. Lenkijos istoriografijoje šį klausimą minėjo *Szajnocha K.* Jadwiga i Jagiello 1374–1413. Warszawa, 1969, t. 3–4, p. 279; *Kurczewski J.* Kościół zamkowy czyli katedra wileńska. Wilno, 1908, t. 1, p. 11, 14. Tyrinėjimus atliko *Kutrzeba J.* Historia ustroju Polski w zarysie, t. 2: Litwa, wydanie drugie. Lwów–Warszawa, 1921, p. 81; *Kolankowski L.* Zygmunt August wielki książę Litwy do roku 1548. Lwów, 1913, s. 1, 25; *To paties.* Dzieje Wilekiego księstwa Litewskiego za Jagiellonów, t. 1: 1377–1499. Warszawa, 1930, p. 401. Išsamiausi tyrimai buvo atlikti: *Kosman M.* „Podniesienie“ książąt litewskich // *Acta Baltica Slavica*. 1976, t. 10, p. 15–36. Vėliau autorius plačiau aptarė šią problemą ir kiek pakoregavo savo anksčiau pabėjęmus veikale *Kosman M.* Litwa pirowotna. Mity, legendy, fakty. Warszawa, 1989, p. 244–282. Trumpai šią problemą aptarė ir *Rowell S. C.* Iš viduramžių ūkų kylanti Lituva. Vilnius, 2001, p. 150–159.

²³ *Maisel W.* Archeologia prawna, p. 218.

Lietuvos valdovų insignijos majestetiniuose antspauduose: karūna, skeptras, kalavijas, mitra

Kaip buvo karūnuotas Mindaugas ir kokios insignijos kokia eilės tvarka jam buvo įteiktos, tiksliai nėra žinoma. Pirmojo Lietuvos karaliaus karūnacijos ceremonias neišliko. Neabejotinai Mindaugo karūnacija turėjo atitikti Europos to meto karalių karūnavimo tradiciją. Karūnavimo ceremonija dažniausiai būdavo sudaryta iš dviejų pagrindinių dalių: karaliaus patepimo ir pačios karūnacijos – karaliaus insignijų įteikimo²⁴. Vokiečių tyrinėtojas G. Waitz nustatė bendrą šaltinį, iš kurio veikiausiai kilo Europos monarchų karūnavimo formuliariai – tai *Ordo Romanus* – Romos karalių karūnavimo formulė²⁵.

Mindaugo karūnacija istorikų datuojama 1253 m. liepos 6 d.²⁶ Kaip rašo Livonijos eiliuotoji kronika, Lietuvos karalių vainikavo gavęs popiežiaus įgaliojimus Vokiečių ordino magistras Andrius Štirlandas kartu su Kulmo vyskupu²⁷. Karūna, pasak šios kronikos, buvo pagaminta Rygoje²⁸. Kas, be karūnos, dar galėjo būti įteikta naujam karaliui? Tiksliausiai atsakymą galime gauti pažvelgę į Mindaugo antspaudą. Jame matomos šios karaliaus insignijos: karūna, dešinėje rankoje skeptras, papuoštas lelija, o kairėje – valdžios obuolys su kryžiu-

ku viršuje; valdovas dėvi apsiaustą²⁹. 1393 m. notariniam akte esantis Mindaugo antspaudas aprašymas taip pat mini skeptrą ir obuolį: [...] *erat sculpta ymago regis sedentis cum sceptro in manu dextra et in manu sinistra cum pomo et une cruce super dicto pomo* [...] ³⁰. Skeptras baigiasi lelijos žiedu³¹. Mindaugo karūną nagrinėjęs vokiečių istorikas M. Hockij apibūdino ją kaip tą, kuri buvo rasta Polocke ir lenkų istorikų yra siejama su Konrado I, Mazovijos kunigaikščio, asmeniu³². Mindaugas, priėmęs karūną iš Vokiečių ordino magistro Andriaus Štirlando rankų, veikiausiai buvo karūnuotas pagal vokiečių karalių karūnavimo ceremonialą³³. Skeptras ir obuolys bei karūna yra dažniausiai Vokietijos karalių ar imperatorių antspauduose pasitaikančios regalias³⁴. Apie

²⁹ *Ketrzyński W.* O dokumentach Mendoga króla litewskiego // *Rozprawy Akademii Umiejętności. Wydział Historyczno-Filozoficzny (toliau – O dokumentach Mendoga).* Kraków, 1907. Serya II, t. 25, p. 180–222, tab. 2.

³⁰ *Ibid.*, p. 201.

³¹ S. Kutrzeba savo straipsnyje kalba apie skeptrą ir vadinamąją *virga* arba *baculus* – lazda, karaliaus kaip teisėjo valdžios simbolį. Ši lazda neretai reikšdavo skeptrą, tačiau kartais buvo vaizduojama šalia. Šis karaliaus kaip teisėjo valdžios simbolis baigdavosi kryžiumi arba lelijos žiedu. Lenkijoje tokia insignija nebuvo naudojama karūnacijos ceremonijoje, o antspauduose skeptras neretai buvo vaizduojamas kaip *virga* su lelija. *Kutrzeba S.* Źródła polskiego ceremoniatu koronacyjnego, t. 12, zeszyt 3, p. 293.

³² *Hockij M.* Die kron des Mindaugas // *Zeitschrift für Ostforschung.* 1954, t. 3, p. 397–415. *Lilejko J.* Regalia polskie, p. 19.

³³ Iki viduramžių pabaigos Šv. Romos imperijos valdovai vainikavosi tris kartus: pirmą kartą Achene Vokietijos karalystės karūna, antrą kartą Monce arba Milane gelcizne Lombardijos karūna ir trečią kartą Romoje prie Šv. Petro kapo – Šv. Romos imperatoriaus vainiku. Tarp 14 pagrindinių Vokietijos imperatorių insignijų buvo minimas obuolys, vainikas, skeptras, kalavijas. *Iezep O.* Всеобщая история, t. 2, p. 322–323.

³⁴ Otono Didžiojo I antspaudė vaizduojamas imperatorius iki juosmens su karūna ant galvos, laikantis kalaviją dešinėje rankoje, o obuolį kairėje – *Iezep O.* Всеобщая история, t. 2, p. 123. Otono III karališkajame antspaudė vaizduojamas valdovas iki juosmens su skeptru dešinėje ir obuoliu kairėje, o imperatoriškajame matome visą valdovą, stovintį ant žemės rutulio, figūrą, dešinėje rankoje laikantį ictį, kairėje obuolį – *Ewald W.* Siegelkunde. Tafel 17. Nr. 4, 5. Imperatorius Konradas II jau vaizduojamas sėdintis soste su skeptru dešinėje ir obuoliu kairėje – *Iezep O.* Всеобщая история, t. 2, p. 152.

²⁴ *Kutrzeba S.* Źródła polskiego ceremoniatu koronacyjnego, t. 12, zeszyt 1, p. 73.

²⁵ *Waitz G.* Die Formeln der deutschen Königs- und der römischen Kaiser-Krönung vom zehnten bis zum zwölften Jahrhundert. Göttingen, 1872, p. 27, etc. Cituota pagal – *Kutrzeba S.* Źródła polskiego ceremoniatu koronacyjnego, t. 12, zeszyt 1, p. 73.

²⁶ *Stakauskas J.* Lietuva ir Vakarų Europa XIII a. Kaunas, 1934, p. 93; *Gudavičius E.* Kryžiaus karai Pabaltijyje ir Lietuva XIII a. Vilnius, 1989, p. 107.

²⁷ *Livländische Reimchronik. Mit Anmerkungen, Namenverzeichnis und Glossar.* Herausgegeben von Leo Meyer. Paderborn, 1876, p. 81–88. Cituota pagal – *Gudavičius E.* Mindaugas. Vilnius, 1992, p. 237–238.

²⁸ *Ibid.*, p. 239.

kitas regalijas, aprangos detales ar kalaviją sfragistinė medžiaga nesuteikia jokios informacijos. Veikiausiai karūnacijos metu turėjo „dalyvauti“ ir Mindaugo kalavijas. Šią hipotezę galėtų paremti dvi prielaidos. Pirmą – kalavijas viena seniausių ne tik karaliaus, bet ir kunigaikščio valdžios insignijų³⁵. Tai akivaizdžiai byloja ir sfragistinė medžiaga. Kalavijo insignija įkūnijo keletą reikšmių – krašto valdymas, teisybės gynimas, Bažnyčios ir tikinčiųjų gynimas, pakėlimas į riterius. Bendrai paėmus, kas turėjo kalaviją, buvo įpareigotas ginti tiesą valstybėje³⁶. Antra – lenkų tyrinėtojas S. Kutrzeba, remdamasis vokiečių istoriku G. Waitzu, teigia, kad Jogaila Lenkijos karaliumi buvo karūnuotas pagal formules, naudotas vokiečių karaliams karūnuoti. Tačiau ne pagal XIV a. formulę, bet remiantis ankstesne, XI a. ar net X a., su įvairiais vėliau atsirusiais pakeiti-

mais ir papildymais³⁷. Tačiau labiausiai mus dominantis dalykas yra tai, kad Jogailos karūnavimosi ceremoniale minimas kalavijo įteikimas karaliui nėra vėlesnių karūnavimo ceremonialų papildymų padarinys³⁸. Šios dvi prielaidos leidžia mums teigti, kad Mindaugo karūnavimo ceremoniale, be skeptro, obuolio ir karaliaus vainiko, taip pat galėjo būti naudojamas ir kalavijas.

Vėlesnis mus pasiekęs majestotinis antspaudas jau ne karaliaus, o kunigaikščio rango Lietuvos valdovo, tiksliau, tik jo aprašymas, – tai Gedimino antspaudas. Kokias valdžios insignijas vardija Gedimino antspaudo aprašymas? Gediminas antspaude pavaizduotas sėdintis sosto vienplaukis, dešinėje rankoje laikantis karūną, o kairėje skeptrą – [...] *ymaginem viri capillati residentis in cathedra continentis in manu dextra coronam et sceptrum in sinistra* [...]³⁹.

Pagrindinės kunigaikščio rango valdovams priklausančios insignijos – kunigaikščio kepurė, dar vadinama mitra, ir kalavijas⁴⁰. Kunigaikščio kepurė Vakarų Europoje dažniausiai buvo nešiojama valdovų, neturinčių karaliaus, bet tik kunigaikščio rangą; tai buvo veikiau valdovo valdžios, o ne rango išraiška⁴¹. Tokio tipo mitras nešiojo ir kai kurie daliniai Lenkijos kunigaikščiai⁴². Gediminas savo antspaude karūną – *corona* laiko rankoje. Tai galėtų patvirtinti hipotezę, kad rankoje jis laiko ne ką kita, o

³⁵ Teisės archeologija ir teisės simbolika, pagal panaudojimo turinį, skiria valdovo (ceremonialinį) (*Herrscher-(-Zeremonial-)*), teismo (*Gerichts-*), turgaus (*Markt-*), piršlybų (*Freiungs-*) ir santuokos (*Eherschwerter*) kalavijus. Valdovo kalaviju iš pradžių buvo laikomas tikriausiai Henriko III (1039–1056) XI a. atsiradęs Imperijos arba Mauricijaus kalavijas, ant kurio rankenos skersinio yra žodžiai, užbaigiantys karūnavimo liturgiją (*Christus vincit. Christus Reignat. Christus Inperat.*). Ant kalavijo rankenos galvutės tekstas (*Benedictus Do[mi]n[us], De[us]. Qvi. Docet. Manvs.*). Imperijos kalavijas nuo XII a. karūnavimo ceremonijos metu kaip insignija buvo įteikiamas valdovui, kad jis juo disponuotų *ad vindictam malefactorum, ad laudem vero honorum* – Lexikon, t. 4, p. 136. Trumpai apie icties ir kalavijo simboliką buvo rašyta: Lietuvos heraldika, p. 10, 119–120.

³⁶ *Maisel W.* Archologia prawna, p. 225–226. Kalavijas taip pat turėjo ir religinį aspektą, tai buvo kryžiaus simbolis. Šie du aspektai – aiškus riterystės ženklas ir kartu kalavijo, kaip švento daikto, simbolika, ir paaiškina „its fashion on seals where, after 1150, it almost completely replaced the onfanon“ – *Bedos-Rezak B.* The Social Implication of the Art of Chivalry: Medieval Seals, p. 332. Cituota pagal – *Schöntag W.* Das Reiterseigel als Rechtssymbol und Darstellung ritterlichen Selbstverständnisses // *Bild und Geschichte. Studien zur politischen ikonographie.* Herausgegeben von Konrad Krimm und Herwig John. Jan Thorbecke Verlag Sigmaringen, 1997 (toliau – *Schöntag W.* Das Reiterseigel), p. 98.

³⁷ Pasak tyrinėtojo, Krokuvos kapitula turėjo XIV a. rankrašty, kuris buvo sudarytas vokiečių kraštuose senesnio kodekso pagrindu. *Kutrzeba S.* Źródła polskiego ceremonialu koronacyjnego, t. 12, zeszyt 1, p. 75–78. Kalavijas minimas ir visuose karūnavimo ceremonialų aprašuose net nuo seniausio XIII a. – *Kutrzeba S.* Ordo coronandi, p. 151–152.

³⁸ *Ibid.*, p. 78–79.
³⁹ Liv-, Est- und Curländisches Urkundenbuch. F.G. von Bunde. Reval, 1855, t. 2, p. 149.

⁴⁰ *Lilejko J.* Regalia polskie, p. 19–28.
⁴¹ *Schramm P. E.* Herrschaftszeichen und Staatssymbolik. Band. 114, 116.

⁴² *Piekosinski F.* Pieczęcie polskie wieków średnich. Kraków, 1899 (toliau – *Piekosinski F.* Pieczęcie polskie). Część I, p. 100–101, 103–104, 116–117. Fig. 106, 109, 129. Tai Kazimierio Lenčios ir Kujavijos kunigaikščio (XIII a. antroji pusė) ir Leško Juodojo antspaudai (XIII a. antroji pusė).

karaliaus karūną. Tai, ko jis negalėjo nešioti ant galvos, bet galėjo siekti. Jei tai būtų vadinamoji kunigaikščio mitra, nebūtų jokio politinio ar ikonografinio pagrindo laikyti ją rankoje. Šią hipotezę patvirtintų ir kita insignija – skeptras, kuri taip pat priklauso karališkojo rango asmenims⁴³. Gedimino mėginimai krikštytis, kurie būtų atvėrę kelią valstybės rango keitimui, taip pat neprieštaruoja prielaidai, kad majestotiniame antspaude būta karaliaus insignijų⁴⁴.

Vytauto majestotiniame antspaude matome jau visai kitos politinės programos išraišką ir kitas valdovo valdžios insignijas. Tai pirmiausia kalavijas ir kunigaikščio mitra, apsiaustas bei skydas su Vyčiu⁴⁵.

Kalavijas, kaip viena seniausių karaliaus insignijų, taip pat yra ir kunigaikščio valdžios simbolis⁴⁶. Kaip neatsiejamą suverenios Lietuvos

valstybės valdžios simbolį jį minėjo vyskupas Valerijonas Portasevičius 1566 m. birželio 28 d. vykstant aršioms ginčams dėl Lenkijos ir Lietuvos unijos. Kalavijo įteikimą pakėlimo didžiuoju kunigaikščiu ceremonijoje V. Protasevičius vadina sena lietuviška tradicija⁴⁷. Vyskupas priminė, kad Žalgirio mūšio lauke vokiečiai įteikė po kalaviją Jogailai ir Vytautui, tuo norėdamas pabrėžti, jog jiedu buvo pripažinti kaip suverenūs valdovai. Kalavijas kartu su kitomis insignijomis minimas ir M. Strijkovskio kronikoje, kai autorius aprašo Lietuvos didžiųjų kunigaikščių pakėlimo ceremoniją⁴⁸. J. Dluogošas mini Švitrigailai tapus didžiuoju kunigaikščiu Jogailos atsiųstą žiedą⁴⁹. Žygimantas Kęstutaitis turėjo būti intronizuojamas pagal galiojusią tradiciją⁵⁰. M. Strijkovskis kalaviją mini ir vėlesnių valdovų pakėlimo ceremonijose⁵¹. Lenkijos karalių karūnavimo ceremoniale taip pat minimas lietuviškas kalavijas, kuris buvo įteikiamas karaliui kartu su kitais kalavijais⁵². Tai vėlyvas XVIII a. paminėjimas.

⁴³ Lenkijoje skeptras kaip karaliaus insignija pirmą kartą minimas XIII a. šv. Stanislovo gyvenimo aprašyme kalbant apie Boleslovo Narsiojo karaliaus insignijas. *Kopera F. Dzieje skarbcia koronnego*, p. 18.

⁴⁴ Apie Gedimino mėginimus krikštytis rašė *Gudavičius E.* Pirmasis Gedimino krikšto bandymas // *Politika*. 1991. Nr. 2, p. 11–13. *To paties*. Gediminas. Politinio portreto bruožai // *Politika*. 1991, Nr. 11, p. 19, 26; *Ivinskis Z.* Lietuvos istorija iki Vytauto Didžiojo mirties. Vilnius, 1991, p. 225–232; *Nikžentaitis A.* Gediminas. Vilnius, p. 28–37, 51–67. Visa ikikarinė literatūra apie Gedimino mėginimus krikštytis, pasak A. Nikžentaitio, nurodyta: *Preussisches Urkundenbuch*. Band 2, p. 285; *Jučas M.* Krikščionybės kelias į Lietuvą. Vilnius, 2000, p. 37–49.

⁴⁵ Vytauto majestotinį antspaudą aprašė *Gumowski M.* Pieczęcie książąt litewskich // *Ateneum Wileńskie* (toliau – *Pieczęcie książąt*). 1930. Rocznik 7, zeszyt 1–4, p. 720–721, tab. V 34; *Jonynas I.* Vytauto ženklas // *Vairas*. 1930, Nr. 4, p. 33–34; *Semkowicz Wł.* Sfragistyka Witolda. *Otbitka z Wiadomości Numizmatyczno-Archaeologicznych*, Rocznik 1930. Kraków, 1931, t. 13, p. 19–21, Nr. 6.

⁴⁶ Vėliau kalavijas įgavo dar ir kunigaikščio kaip teisėjo valdžios simbolinę reikšmę *gladius iustitiae*. *Lilekyo J.* *Regalia polskie*, p. 24. Šio termino nereikia painioti su terminu „*ius gladius*“, kuris buvo vartojamas kalbant apie Vilniaus vyskupo valdžią. Didysis kunigaikštis Aleksandras leido Vilniaus vyskupams naudotis pasaulietine valdžia ir kalaviju ginti jiems priklausančias Vilniaus žemes nuo kitatikių išpuolių, o popiežius Aleksandras VI 1501 m. birželio 6 d. raštą šią teisę patvirtino – *Polaczkówna H.*

Stemata Polonica: Rękopis Nr. 1114 Klejnotów Długosza w Bibliotece Arsenalu w Paryżu // Prace sekcji historycznej i kultury Towarzystwa naukowego we Lwowie. Lwów, 1929 (toliau – *Polaczkówna H.* *Stemata Polonica*, t. 1, p. 170.

Senajame testamente kalavijas simbolizuoja Karą (LV 26, 25 ir 33; Ez 14, 17 ir 21) ir Teisingumą (Ez 21). *Lexikon*, t. 4, p. 136.

⁴⁷ Kalbos publikacija buvo parengta iš Tizio Dziaiškio bibliotekos rankraščių – *Dziennik Warszawski*. 1826, t. 5, p. 160–177.

⁴⁸ *Strijkowski M.* *Kronika polska, litewska, žmudzka i wszystkiej Rusi*, t. 2, p. 2, 60, 97.

⁴⁹ *Dlugoš J.* *Opera omnia*. Cracoviae, 1877, t. 13, p. 418.

⁵⁰ Jogailos nurodymai pasiuntiniams – *AUPL*, Nr. 54, p. 76–77.

⁵¹ Aleksandro, Žygimanto Augusto – *Strijkowski M.* *Kronika polska, litewska, žmudzka i wszystkiej Rusi*, t. 2, p. 293, 339.

⁵² *Kutrzeba St.* *Ordo coronandi*, p. 204. T. Czackio komisija 1792 m. karūnos išde rado keturis kalavijus: Szczerbiec, Žygimanto kalaviją, kalaviją su Lenkijos herbu ir kalaviją su Lietuvos herbu – *Maisel W.* *Archeologia prawna*, p. 226.

Apie XIV a. Lietuvos kunigaikščių pakėlimo ceremoniją M. Strijkovskis rašo savo kronikoje. Aprašydamas Jaunučio pakėlimo ceremoniją jis mini tokias insignijas: kalavijas, ietis, kunigaikščio kepurė ir valdžios ženklai; Jogailos: kunigaikščio kepurė, drabužiai, kalavijas; Vytauto: kunigaikščio kepurė, drabužiai, ietis, kalavijas (nepamirštama paminėti, kad visa tai vyko pagal krikščionišką ceremoniją)⁵³.

M. Kosman, tyrinėjęs Lietuvos kunigaikščių pakėlimo ceremoniją, vienintele patvirtinta pagoniškos pakėlimo ceremonijos dalimi laiko išrinktojo ar pakeltojo kunigaikščio priesaiką užmušto žvėries krauju⁵⁴. Visos insignijos, tarp jų ir kalavijas, kurias mini M. Strijkovskis, tyrinėtojo nuomone, tėra lakios kronikininko fantazijos vaisius. Nesigilinant į autoriaus nagrinėjamą kraujo priesaikos reikšmę kunigaikščių pakėlimo ceremonijoje⁵⁵ ir turint omenyje, kad M. Strijkovskis veikiausiai pritaikė jam žinomą XVI a. antrosios pusės ceremoniją XIV amžiui, derėtų vis dėlto atkreipti dėmesį į sfragistinę medžiagą. Kalavijas kaip kunigaikščio insignija matomas valdovų majestetiniuose antspauduose: Vytauto, Žygimanto Kęstutaičio, kiek žinoma iš aprašo – ir Švitrigailos⁵⁶. Ankstesniuose raito valdovo antspauduose: Jogailos, Vytauto, Žygimanto Kęstutaičio, taip pat rasime kalaviją. Kęstučio ir Vytauto antspauduose vaizduojamas pėsčiasis karys rankoje laiko kalaviją. Portretiniuose pėsčio ar raito valdovo antspauduose kalavijas veikiau trak-

tuotinas kaip ginkluotės atributas⁵⁷, o majestetiniame antspaude jis įgauna visai kitą – kunigaikščio valdžios insignijos reikšmę. Tai, kad kalavijo insignijos reikšmė buvo suvokta Vytauto laikais, liudija Benedikto Makros pakėlimas į riterius 1412 m. Naujai pakeltasis ta proga buvo apdovanotas auksiniu diržu, pentiniais, kailiais ir kitomis brangenybėmis⁵⁸. Pakėlimo ceremonijoje neabejotinai turėjo būti naudojamas valdovo kalavijas ir ne mažiau svarbu, kad pakėlimo ceremoniją galėjo atlikti tik suverenų valdovas, disponuojantis valdovo insignijomis⁵⁹. Šiuo atveju sfragistinė medžiaga prieštarauja M. Kosmano išvadai, o nesant rašytinių šaltinių apie XIV a. Lietuvos kunigaikščių pakėlimo ceremoniją, ši medžiaga liudija buvus kalaviją, kaip kunigaikščio insigniją⁶⁰.

Kalavijas, kaip valdovo insignija, vaizduojamas ir Lietuvos valdovų pėsčio kario ir raitelio antspauduose. Lietuvių raitelių antspauduose dažniausiai vaizduojamas kalavijas⁶¹. Tačiau yra ir tam tikra takoskyra. Ankstyvųjų Jogailaičių dinastijos atstovų raitelio antspauduo-

⁵³ *Strykowski M.* Kronika polska, litewska, żmudzka i wszytkej Rusi, t. 2, p. 2, 60, 97.

⁵⁴ *Kosman M.* „Podniesienie“ książąt litewskich // *Acta Baltica Slavica*. 1976, t. 10, p. 22–25. *To paties*. Litwa pierwotna. Mity, legendy, fakty (toliau – Litwa pierwotna). Warszawa, 1989, p. 257–262.

⁵⁵ *Ibid.*, p. 23–26.

⁵⁶ *Gumowski M.* Pieczęcie książąt, p. 720–721, tab. V 34, p. 724–725, tab. VII. 48, 49, p. 715.

⁵⁷ Lenkų istoriko Z. Piecho teigimu, Silezijoje pėsčio valdovo antspauduose esantys ginkluotės elementai neretai įgauna insignijų pavidalą, priešingai nei raito valdovo ginkluotės elementai – *Piech Z.* O średniowiecznej sfragistyce i heraldyce książęcej na Śląsku // *Kwartalnik Historyczny* (toliau – *Piech Z.* O średniowiecznej sfragistyce i heraldyce książęcej na Śląsku). Warszawa, 1992, t. 3. *Rocznik* 99, p. 8. Apie stovinėčio kario ginkluotės elementus, kaip valdovo atributus, rašo *Schöntag W.* Das Reitersiegel, p. 93.

⁵⁸ Codex epistolaris Vitoldi magni ducis Lithuaniae 1376–1430. Wydał A. Prochaska (toliau – CEV). Kraków, 1882 in: *Monumenta Medii Aevi Historica Res Gestas Poloniae Illustrantia*, t. 6, p. 249.

⁵⁹ *Kutrzeba St.* Ordo coronandi, p. 193.

⁶⁰ Kad M. Kosman, tyrinėdamas Lietuvos kunigaikščių pakėlimo ceremoniją, remiasi tik rašytiniais šaltiniais, kurie suteikia vienpusišką vaizdą, rašė *Piech Z.* Mitra książęca, p. 36–37.

⁶¹ *Gumowski M.* Pieczęcie książąt litewskich – Algirdas, Kęstutis, Jogaila, Vytautas, Švitrigaila, Žygimantas Kęstutaitis, Mykolas Žygimantaitis, p. 709, 702–703; 707–722; 714–715; 724; 707–708.

se dažniau vaizduojama ietis: Kaributo, Lengvenio, Skirgailos⁶². O Jogaila savo lietuviškuose raitelio antspauduose naudoja kalaviją. Kiek žinoma iš neišlikusio Algirdo antspaudo aprašymo, jame raitelis taip pat turėjo kalaviją. Kalavijas matomas ir kitos Gediminaičių šakos – Kęstutaičių antspauduose. Stovintis karys Kęstučio antspaude laiko kalaviją⁶³, Vytauto tiek stovintį karį vaizduojantis antspaudas, tiek vėlesni raito valdovo antspaudai taip pat vaizduoja valdovą su kalaviju⁶⁴. Kalavijas matomas ir susiformavusiam Lietuvos valstybės herbe, kurį Vytautas laiko rankoje⁶⁵. Herbiniame Vytauto antspaude raitelis su ietimi atstovavo Vilniaus žemei. Majestotiniame antspaude raitelis simbolizavo Lietuvos valstybę ir rankoje laikė kalaviją. Jogailos herbiniame 1387 m. antspaude Vytis buvo vaizduojamas su ietimi, o majestotiniame antspaude – su kalaviju. Veikiausiai pirmajame Jogailos herbiniame antspaude matomas heraldinis raitelis – tai Vilniaus žemės herbas, o majestotiniame karaliaus antspaude heraldinis raitelis įgauna Lietuvos

valstybės herbo simbolį. Kalavijas matomas ir vėlesniuose Jogailos herbiniuose antspauduose⁶⁶.

Galima teigti, kad kalavijas buvo visų pirma valdančiosios dinastijos atstovų prerogatyva ir kartu valdžios simbolis. Kalaviją rankoje laiko Vytautas majestotiniame antspaude kaip suverenios, o rango prasme – kunigaikščio valdžios insignija. Šia prasme kalavijas kaip kunigaikščio valdžios insignija atėjo iš antspaudų. Valdančiosios dinastijos antspauduose vyraujantis simbolis tapo ir valstybės valdovo insignija.

Ne mažiau svarbi, o gal ir pagrindinė kunigaikščio insignija buvo kepurė, dar vadinama mitra. Lenkijos kunigaikščių mitras pagal ikonografinius šaltinius tyręs lenkų istorikas Z. Piech mini buvus keturių tipų kunigaikščių galvos apdangalus: kepurės, diademos, šalmo karūnos ir mitros, iš jų pastaroji buvo labiausiai paplitusi⁶⁷.

Tokias mitras (pavaizduotas miniatiūrose) nešioję daliniai Lenkijos kunigaikščiai (Silezijos, Mozūrijos)⁶⁸. Kunigaikščio mitros Lenkijos numizmatikoje pasirodo jau XI–XIII a.⁶⁹ XIV a. mitra vaizduojama antspauduose ir antkapinėse plokštėse⁷⁰. Z. Piecho nuomone, Si-

⁶² Rimša E. Krėvos akto antspaudai // 1385 m. rugpjūčio 14 d. Krėvos aktas. Vilnius, 2000, p. 88–92, 95–96; 6, 7, 11 pav. Švitrigailos antspauduose jau kalavijas. Gumowski M. Pieczęcie książąt litewskich, p. 714–715. Gana prastos kokybės Švitrigailos antspaudai, vaizduojantys raitelį su kalviu, saugomi Čartoriškių bibliotekoje – ČB. Perg. Nr. 430 (per vidurį antspaudas ištrupėjęs), 434, 478 (smarkiai aptrupėjęs).

⁶³ S. Pamerneckis rašo, kad Kęstučio antspaude esantis pėsčias karys laiko ietį, ir nurodo M. Gumowskio darbą, kuriuo remiasi. O nurodytame M. Gumowskio darbe rašoma, kad Kęstučio antspaude karys laiko kalaviją – Pamerneckis S. Feodalinės Lietuvos valstybės herbo kilmės klausimu // Lietuvos istorijos studijos. Vilnius, 1994, t. 2, p. 6; Gumowski M. Pieczęcie książąt litewskich, p. 702–703. E. Rimša teigia, kad Kęstutis savo antspaude rankoje laiko kalaviją. Rimša E. Apie ką byloja senieji antspaudai (1) // Mokslo Lietuva. 2000, balandžio 6–19, Nr. 7 (209), p. 2.

⁶⁴ Gumowski M. Pieczęcie książąt litewskich, p. 702–703, 717–721. Semkowich W. Sfragistyka Witolda; Rimša E. Apie ką byloja senieji antspaudai, p. 3.

⁶⁵ Vytauto majestotinis antspaudas.

⁶⁶ Żebrawski T. O pieczęciach dawnej Polski i Litwy. Kraków, 1985, p. 45–48, Nr. 46; Gumowski M. Pieczęcie królów Polskich, p. 14–15.

⁶⁷ Piech Z. Mitra książęca, p. 4.

⁶⁸ Lilejko J. Regalia polskie, p. 24–25, il. 14, 15. Henrikas I, Lenkijos karūnos paveldėtojas, Silezijos kunigaikštis (XIV a. pradžia), naudojo majestotinį antspaudą, kuriame pavaizduotas su kunigaikščio mitra. Vladislavas Uolektinis, būdamas Krokuvos, Sandomiro, Sieradės, Lenčios ir Kujavijos karūnos paveldėtojas, savo antspaude vaizduojamas su mitra, o tapęs Lenkijos karaliumi savo majestotiniame antspaude jau matomas su karūna. Piekosinski F. Pieczęcie polskie, p. 171–172, 181–182, 189–190, fig. 192, 200, 209.

⁶⁹ Piech Z. Mitra książęca, p. 8. Pasak tyrinėtojo, mitros atsiradimą galima hipotetiškai sieti su Boleslovu Kreivaliūpiu. Neabejotinai mitros vaizduojamas jo sūnų monetose.

⁷⁰ Ibid., p. 10.

lezijos kunigaikščių vaizdavimas su mitra reiškė, kad tie kunigaikščiai užima ypatingą vietą tarp Silezijos Piastų ir kad jų politinės aspiracijos neretai peržengia jų valdomos teritorijos ribas⁷¹.

Mozūrijos kunigaikščių ikonografijoje mitra pasirodo XV–XVI a. Galvos apdangalo nešiojimo tradicija buvo neabejotinai senesnė⁷². Ryškiausias pavyzdys – Boleslovo IV majestotinis antspaudas (1429–1430?–1454)⁷³. Šis antspaudas ikonografinė prasme nėra tipiškas Mozūrijai ir kaip vieną iš galimų inspiracijos šaltinių Z. Piech nurodo Lietuvą, o konkrečiai – Vytauto majestotinį antspaudą⁷⁴. Ši Mozūrijos kunigaikščių vaizdavimo tradicija, ypač ryški Boleslovo IV majestotiniame antspaude, yra ne tik suverenios valdžios manifestacija, bet ir atspindi Mozūrijos kunigaikščių politines pre-

tenzijas į Lenkijos karūną, o Mozūrijos separatizmo kontekste, Z. Piecho nuomone, mitra yra opozicija karūnai, kaip Lenkijos Karalystės simboliui⁷⁵.

Labai tikėtina, kad šios vaizdavimo tradicijos ištakų reikėtų ieškoti Lietuvoje. Visų pirma tai patvirtintų antspaudų chronologija – Vytautas majestotinį antspaudą su kunigaikščio mitra naudoja nuo 1407 m., o Boleslovo IV antspaudas vėlesnis. Antra – Boleslovo IV antspaude matomos visos insignijos, kurios yra Vytauto majestotiniame antspaude, išskyrus icį su vėliavėle (t. y. kalavijas, apsiaustas, mitra). Trečia – Vytauto antspaude valdovas vaizduojamas sėdintis soste, t. y. antspaudo ikonografija visiškai išreiškia suverenų valdovą, insignijos apibūdina valdovo rangą. Boleslovo IV antspaude valdovas vaizduojamas stovintis su kunigaikščio insignijomis, t. y. šiame antspaude labiau pabrėžiamas kunigaikščio rangas, o ne suverenios valdžios siekimas⁷⁶. Ketvirta – suverenios valdžios siekimas ir jos deklaracija majestotiniame Lietuvos valdovo antspaude buvo labai tinkamas pavyzdys Mozūrijos kunigaikščio aplinkai⁷⁷. Nereikėtų pamiršti, kad Mozūrijos kunigaikščiai, ir ne tik jie, jau nau-

⁷¹ Ibid., p. 15–28. XVI a. galutinai susiformuoja mitros funkcijos: visų pirma tai kunigaikščio valdžios insignija, kartu ji nurodo asmens kunigaikštišką kilmę ir šiuo požiūriu buvo naudojama tiek vyru, tiek moterų. Kad mitra nurodo kunigaikštišką kilmę, matyti iš Vroclavo kanauninko Pšemyslio antkapio. Jame Pšemyslis vaizduojamas su dvasininko apranga ir kunigaikščio mitra ant galvos. Ibid., p. 23.

⁷² Z. Piech šią hipotezę paremia dviem antspaudais – Zemovito II ir Václovo, hipotetiškai datuojami 1311–1345 m. ir 1313–1336 m. Antspaudai publikuoti – *Kuczyński S. K. Pieczęcie książąt mazowieckich*. Wrocław, 1978, p. 302–305, fig. 17; p. 311–313, fig. 22; *Piekosiński F. Pieczęcie polskie*, p. 226–226, fig. 266. Šiuose antspauduose kunigaikščiai vaizduojami pėsti su galvos apdangalais, panašiais į kunigaikščių kepurės, nors kai kurie tyrinėtojai Zemovito II galvos apdangalą nepagrįstai, pasak Z. Piecho, vadina kūginiu šalmu – *Piech Z. Mitra książęca*, p. 28.

⁷³ *Kuczyński S. K. Pieczęcie książąt mazowieckich*. Wrocław, 1978, p. 236–366, fig. 58.

⁷⁴ *Piech Z. Mitra książęca*, p. 29–30. Silezija taip pat minima kaip galimas inspiracijos šaltinis, nors kad tai Lietuva, autoriui atrodo labiau tikėtina. Pradžioje kepurės, o vėliau mitros atsiradimą kunigaikščių antspauduose autorius sieja su politinėmis Mozūrijos Piastų aspiracijomis. S. K. Kuczyński mitrų atsiradimą Mozūrijos antspauduose sieja su XVI a. atsiradusiu *Respublica ducatus Mazoviae* suvokimu – *Kuczyński S. K. Pieczęcie książąt mazowieckich*, p. 168, o Z. Piech mano, jog šis reiškinys yra gerokai ankstesnis ir jį galima datuoti XIV a., kai kepurės pasirodo Zemovito II ir Václovo antspauduose.

⁷⁵ *Piech Z. Mitra książęca*, p. 34 (apie Mozūrijos kunigaikščio mitras autorius rašo p. 29–35).

⁷⁶ Z. Piech teigia, kad Lenkijos (ypač Silezijos) kunigaikščiai beveik neturėjo majestotinių antspaudų ir pėščią valdovą vaizduojantys antspaudai tapo „aukščiausia nekarūnuoto valdovo majestoto manifestacijos forma“. Ginkluotės elementai šiuose, kitaip nei raito valdovo antspauduose, įgavo insignijų reikšmę – *Piech Z. O średnio-wiecznej sfragistyce i heraldyce książęcej na Śląsku*, p. 8.

⁷⁷ Boleslovo IV antspaudas buvo pagamintas jam būnant nepilnamečiui ir yra siejamas su artimiausia jį globojusia aplinka. Autorius taip pat neatmeta galimybės, kad panašaus tipo mitros buvo nešiojamos Mozūrijos kunigaikščių ir anksčiau. Tuomet visai tikėtina, pasak jo, kad Vytauto antspaude matoma mitra kilo kaip tik iš ten. Tačiau Vytautas buvo asmuo, kuris suteikė mitrai „simbolinę reikšmę ir jo antspaudas, insignijų prasme, buvo pavyzdys Boleslovo IV antspaudui“. *Piech Z. Mitra książęca*, p. 29–30.

dojo lietuviškos kilmės atributus savo antspauduose, t. y. lietuvišką skydą⁷⁸.

Taip pat derėtų atkreipti dėmesį į tai, kad kunigaikščio mitra, pasirodžiusi Vytauto antspaude, toliau matoma Žygimanto Kęstutaičio, Švitrigailos majestotiniuose antspauduose. Ją mini M. Strijkovskis Aleksandro, Kazimiero, Žygimanto Senojo ir Žygimanto Augusto pakėlimo ceremonijose, J. Dlugošas rašo apie kunigaikščio kepurę, kurią Vilniaus katedroje Vilniaus vyskupas uždėjo Kazimierui ant galvos. Pradedant nuo Aleksandro laikų didžiųjų kunigaikščių vainikavimo ceremonialą sudarė dviejų insignijų įteikimas: mitrą valdovui ant galvos uždėdavo Vilniaus vyskupas, o kalaviją įteikdavo maršalka. Taigi Lietuvos kontekste kunigaikščio mitra neabejotinai yra aukščiausios ir suverenios valdžios ženklas. Kiek kitaip klostosi situacija Mozūrijoje. Kaip kunigaikščio insigniją mitrą Mozūrijos Piastai naudoja iki XVI a.⁷⁹ Mitra išreiškė Mozūrijos Piastų politines deklaracijas, „suverenios valdžios manifestaciją“⁸⁰. Tačiau esminis skirtumas yra suverenaus valdovo institucija Lietuvoje. Todėl Vytauto majestotiniame antspau-

de matoma kunigaikščio mitra yra ne politinės deklaracijos išraiška, kaip buvo Silezijos ar Mozūrijos kunigaikščių antspauduose, ne tik kunigaikščio rango asmenį nurodanti, bet ir suverenaus valstybės valdovo valdžią išreiškianti insignija. Mitra Vytauto majestotiniame antspaude pirmiausia reprezentuoja suvereną ir tik vėliau nurodo jo rangą, t. y. svorio centras yra valstybės valdovas.

Vytautas pirmasis iš Lietuvos kunigaikščių pasinaudojo šia kunigaikščio valdžios insignijų – mitros ir kalavijo – simbolika ir perkėlė jas į antspaudą⁸¹. Dar derėtų paminėti, kad antspaude taip pat matomas ir apsiaustas. Ar iš tiesų Vytautas savo antspaude pasinaudojo tapajįstamomis insignijomis ir jų vaizdavimo tradicija, ar jau turimi jo valdžios išraiškos simboliai atitiko to meto priimtus kunigaikščio valdžios ženklus? Kiek galima spręsti iš antspaudų, Vytauto – kunigaikščio mitra primena to meto kunigaikščių mitras⁸². W. Semkovicz ją vadina dvidale mitra, Z. Piech – kunigaikščio mitra. M. Strijkovskis ją mini rašydamas apie Vytauto pakėlimą⁸³. Šaltiniuose apie jokias kitas Vytauto kaip valdovo insignijas iki jo bandomo karūnotis prieš pat mirtį neužsimenama, jei neminėsime Ordino magistro laiško, kuriame kalbama apie pagonišką karūną, kuri, kaip aiškėja iš laiško turinio, nieko bendra su

⁷⁸ *Ascikas K.* Lietuviškas skydų tipas // *Mokslas ir gyvenimas.* 1978, Nr. 12; *Denkstein V.* Elementy wschodnie i zachodnie w czeskim uzbrojeniu XV wieku // *Kwartalnik historii i kultury materialnej.* Warszawa, 1973. Rocznik 21, Nr. 12.

⁷⁹ Mitra vėliau pasirodo tik Janušo II, Boleslovo IV sūnaus, antspaude – *Kuczyński S. K.* Pieczęcie książąt mazowieckich, p. 139, fig. 73. Tai pėsčio valdovo antspaudas, vaizduojantis valdovą su mitra, dešinėje rankoje laikantį pakeltą kalaviją, kairėje – skydą su sparnuota gyvate. Mitra yra vaizduojama XV a. vidurio Mozūrijos statuto miniatūroje, kurioje matome šešis Mozūrijos kunigaikščius su mitromis ir apsiaustais – *Lileyko J.* Regalia polskie, p. 25, il. 15. XV a. pabaigoje Janušo II išdo inventorius mini penkis mitras. A. Gieysztor mano, kad Janušo išdo istorija siekia Janušo I laikus (XIV a. vid.). Gali būti, kad mitros buvo sukauptos per visą išdo gyvavimo laiką. Mitra pasirodo XVI a. paskutinių Mozūrijos Piastų sfragistikoje – *Piech Z.* Mitra książęca, p. 33.

⁸⁰ *Piech Z.* Mitra książęca, p. 33.

⁸¹ I. Jonynas victio kalavijo Vytauto antspaude mato skepticą. Ar tai skepticras, ar kalavijas, abcojoja M. Gumowski, nors labiau linksta prie kalavijo. *Jonynas I.* Vytauto ženklas. Nr. 4, p. 33–34. *Gumowski M.* Pieczęcie książąt, p. 720–721, tab. V 34.

⁸² *Piech Z.* Mitra książęca, p. 35–44. Plačiau apie karūnų tipus – *Hauptmann F.* Wappenkunde. München und Berlin, 1914, p. 48–50. Apie Lenkijos karalių karūnas rašo – *Gieysztor A.* „Nos habemus caesarem nisi regem“. Korona zamknięta królów polskich w koncu XV wieku i w wieku XVI // *Muzcum i twórca.* Studia z historii sztuki i kultury ku czci prof. Stanisława Lorentza. Warszawa, 1968, p. 277–292.

⁸³ *Strijkowski M.* Kronika polska, litewska, žmudzka i wszytkej Rusi, t. 2, p. 97.

spaudo legenda prieštarautų tokiam teiginiui. Karaliaus insignijos Vytautui buvo paruoštos, kaip matome iš imperatoriaus Zigmanto Liuksemburgiečio laiško, tik 1429 m.⁹⁰, tačiau, kaip žinome, jos nepasiekė Lietuvos⁹¹. Kad karaliaus insignijos, skeptras buvo, prieštarautų ir tas faktas, jog pasigendame karališkojo obuolio, vietoj kurio Vytautas rankoje laiko herbinį skydą su Vyčiu. Vytautas majestotiniu antspaudu teigė savo suverenaus valdovo statusą, o to antspaudu sudedamosios dalys reprezentavo kunigaikščio rango valdovo insignijas, iš kurių viena – kalavijas, buvo vaizduojama jau anksčiau Vytauto antspauduose, nors tuo metu ir neturėjo valdovo insignijos statuso⁹². Be to, jis pakoregavo visuotinai priimtą majestotinio antspaudu tradiciją ir pirmą kartą lietuviškoje sfragistikoje valstybės reprezentaciją žodiniu pavidalu legendoje iškėlė į antspaudu vaizduli, rankoje laikydamas heraldiniame skyde įrėmintą Vytį⁹³. Taigi Vytis, iš pradžių buvęs Vilniaus žemės herbas, tiesiogiai susijęs su

didžiojo kunigaikščio valdžios reprezentacija valstybėje, Vytauto majestotiniame antspaudu pirmą kartą įgauna visos valstybės herbo pavidalą. Vytauto majestotiniame antspaudu heraldinis skydas tarsi užėmė valdžios obuolio vietą, taigi universalios valdžios, o valdžios simbolis šiame antspaudu įgavo valstybės herbo pavidalą⁹⁴. Vytautas – pirmasis Lietuvos valdovas, kuris savo politinį savarankiškumą išreiškė ir didžiojo kunigaikščio valdžią konstituojančiomis insignijomis: kalavijų⁹⁵, mitra⁹⁶, taip pat valstybės herbu, bei pateikė jų ikonografinę programą savo majestotiniame antspaudu. Pats antspaudas, turėdamas visą savarankiškos valdžios legitimacijos galią, tapo valdovo insignija.

Apžvelgę Lietuvos valdovų antspaudų (tiek majestotinių, tiek turinčių vaizduliuose pėsčiųjų ar raitelių) ikonografinę programą galime teigti, kad jai turėjo įtakos ne tik viduramžių sfragistikos taisyklės, bet ir konkretūs politiniai siekimai. Antspaudai tapo ne tik asmens reprezentacija, apimančia oficialią simboliką,

⁹⁰ CEV, Nr. 1365, p. 849–850. L. Kolankowski rašo, kad imperatorius įsakė Niurnbergo aukskaliaus nukalti Vytautui karūnuoti skirtą karūną – *Kolankowski L. Dzieja W. Księżta Litewskiego za Jagiellonów 1377–1499*. Warszawa, 1930, t. 1, p. 151, etc. Laišką taip pat minimos kai kurios insignijos „su dideliais papuošalais“.

⁹¹ Apie Vytautui skirtą karūną, jos galimą likimą – *Morrelowski M. Korona i helm znalezione w Sandomierzu a sprawa korony Witolda i grobowców dynastycznych w Wilnie // Ateneum Wileńskie*. Wilno, 1930, rocznik 7, zeszyt 1–4, p. 600–683.

⁹² Z. Piech, kalbėdamas apie pėsčio kario antspaudus Silezijoje, teigia, kad pėsčio kario ginkluotės elementai – kalavijas, skydas, šalmas – neretai įgauna insignijų pavidalą, o antspauduose su raitelio figūra jos turi šalutines funkcijas. Iki atsirandant majestotiniame antspaudui pėsčiųjų karį vaizduojantis antspaudas tapo geriausia nekarūnuoto valdovo majestoto manifestacijos forma – *Piech Z. O średniowiecznej sfragistyce i heraldyce książęcej na Śląsku*, p. 8.

⁹³ Ankstyvuosiuose majestotiniuose Europos valdovų antspauduose pasitaiko insignijų variacijų. Pavyzdžiui, imperatorių Otono Didžiojo, Henriko III, Vaclovo antspaudai vaizduoja valdovą su kalaviju ir obuoliu – *Iezep O. Всеобщая история*, t. 2, p. 123, 350, 449.

⁹⁴ Šios tradicijos tęstinumas Žygimanto Kęstutaičio, o ypač Aleksandro antspaudu, kuriam didžiojo kunigaikščio vietą užima valstybės herbas – heraldinis skydas su Vyčiu – patvirtina Vytauto politinės programos brandumą: valstybę reprezentuoja herbas, kuris jau yra atsietas nuo valdovo asmens. Apie didįjį Aleksandro antspaudą rašė *Rimša E. Lietuvos didysis antspaudas // Kultūros barai*. 1989, Nr. 3, antraštinis puslapis, 1. 58. Antspaudas saugomas LMA Rankraščių skyriuje, Vilniaus kapitulės pergamentų rinkinyje (F. 6–85).

⁹⁵ E. Gudavičiaus nuomone, kalavijas tapo savotiška jungiamąja grandimi tarp „senovinių legitimacinių (vėliaus, antspaudu) ir naujųjų sakralinių ar kleinodinių (Gedimino kepurės, skeptro, apsiausto) didžiojo kunigaikščio insignijų“ – *Gudavičius E. Lietuvos istorija*. Nuo seniausių laikų iki 1569 metų. Vilnius, 1999, t. 1, p. 425.

⁹⁶ Vytauto antspaudu ir vėliau didžiųjų kunigaikščių vainikavimo ceremonijoje naudojama mitra neretai pagal tradiciją vadinama Gedimino kepure. Manytume, kad mitrą vadinti Gedimino kepure yra netikslu, nėra jokių užuominų, ar mitra dalyvavo didžiųjų kunigaikščių pakėlimo ceremoniale iki Vytauto. Tačiau mitrą vadinti Gedimino kepure nėra ir visiškai klaidinga ta prasmė, kad Vytautas buvo Gediminaičių dinastijos atstovas.

bet ir valdžios aspiracijų išraiška. Lietuvos valdovo statusas ir XIII a. pabaigos bei XV a. vidurio politinės realijos darė tiesioginę įtaką antspaudo vaizdui ir neretai ikonografinė jo programa tiksliai išreiškė antspaudo turėtojo statusą. Antspaudas reprezentavo Lietuvos valdovų valdžios insignijas. Kalavijas, neabejoti-

nai seniausia insignija, atėjo iš pėsčio ir raito kario antspaudų ir brėžė takoskyrą tarp valdančiojo ir valdančiajai dinastijai priklausančio asmens. Vytauto majestotinis antspaudas, atspindėjęs visas valdovo insignijas, tapo valstybės insignija, kurioje suvereni valstybė buvo konstituojama europietišškai atpažįstamu būdu.

INSIGNIA OF THE LITHUANIA'S RULERS DEPICTED ON MAJESTY SEALS DURING THE END OF THE 13TH AND THE MIDDLE OF THE 15TH CENTURIES: ICONOGRAPHICAL ASPECTS OF POLITICAL PROGRAMME

Loreta Skurvydaitė

Summary

Development of Lithuanian ruler's status and political context has direct influence on the formation of seals' portrayal as well as on the seal, as insignia itself. Royal insignia expressed the ideology and symbolism of ruler's power. They played significant symbolic and sacral role during the coronation ceremony.

The oldest royal insignia are crown, sword and lance while the latter lost its significance. Because of the lack of written sources on the coronation and intronization of Lithuanian king and grand dukes seals have enormous advantages over other historical witnesses. The portrayal of figures enriched by additional symbolism give as a clear impression of what insignia were used. The majesty seals of Mindaugas, Gediminas, Vytautas, Švitrigaila, Žygimantas Kęstutaitis not only depicted the rulers' insignia but also help us to reconstruct the political conception of these rulers. Different insignia were attributed to different ranks of rulers. According to the sphragistics materials Mindaugas being a king used insignia of royal rank (an orb surmounted by a cross and a flowered

sceptre). Gediminas being a grand duke also used insignia of royal rank (an orb and a crown) but with slight difference: the crown is in his hand but not on his head. The sword together with *mitra* (dukes' cap) is a very important insignia of grand dukes. The portrayal figures of Vytautas, Švitrigaila, Žygimantas Kęstutaitis seals have these insignias. The sword being one of the oldest insignia was already depicted on the Lithuanian rulers' seals with mounted and unmounted warrior. The sphragistic data also shows that the sword was prerogative of rulers and was not used by those who only belonged to the ruling dynasty.

Examining the Lithuanian seals' data one could prove that iconographical programme was influenced not only by the medieval sphragistic tradition but also by political aspirations. The seals was not only the sign of authority but also expressed the status of Lithuanian ruler and political realia during the 13th and 15th centuries. The portrayal figure of the seal convey, if still sometimes only symbolically, the ideal of the sovereignty of the person using it.

*Įteikta 2004 11 15
Priimta spaudai 2004 12 06*